

**БУЯЛЬСЬКИЙ
ІЛЛЯ ВАСИЛЬОВИЧ
(1789-1866)**

*Наука не знає батьківщини,
але у вченого вона є.
Луї Пастер*

Російська імперія кінця XVIII століття. На її теренах лише 2 вищих навчальних заклади: Московський університет і Санкт-Петербурзька медико-хірургічна академія. Більшість науковців – іноземці, серед них переважають німці. Вони приїхали до Росії, щоб зробити кар'єру, заробити гроші, тому їх менш за все турбують питання розвитку країни та підготовка кадрів для неї. Справжніх вчених серед них мало, але вони поводяться впевнено, гордовито, дехто й нахабно, по відношенню до своїх малочисельних російських колег. У такому оточенні доводилося прокладати свій шлях до знань, до наукової праці тим фахівцям, хто по праву визнається зараз засновником того чи іншого напрямку вітчизняної науки. Серед них, безумовно, одним з перших варто назвати ім'я Іллі Васильовича Буяльського, 220-річчя від дня народження якого виповнилося минулого року.

Заслужений професор анатомії, академік Імператорської медико-хірургічної академії, консультант-оператор всіх військово-навчальних закладів країни і Царськосільського

ліцею І.В.Буяльський народився 26 липня 1789 року в селі Воробіївка, що на Сіверщині (Чернігівська губернія). Прадід його – запорізький козак, дід – реєстровий козачий осавул, а батько – священник у рідному селі.

Майбутній професор спочатку навчався вдома під наглядом батька, згодом у Новгород-Сіверському повітовому училищі, а після закінчення філософських класів у Чернігівській семінарії вступив до Московського відділення С.-Петербурзької медико-хірургічної академії (1809). Через рік на його прохання переведений до Санкт-Петербургу, де багато часу віддає анатомії під керівництвом видатного анатома П.А.Загорського.

І.В.Буяльський показав себе здібним учнем: ще студентом III курсу він був допущений до виконання обов'язків помічника прозектора, а останні 2 роки навчання працював прозектором. За цей час він виготовив велику колекцію анатомічних препаратів, за що конференція Академії присудила йому грошову премію в розмірі 150 крб. Крім анатомії, І.В.Буяльський у студентські роки ціка-

вився й іншими дисциплінами. Він слухав лекції професора Петрова з фізики, професора Шерера з хімії, вивчав хірургію у професора І.Ф.Буша. Влітку 1814 року Ілля Васильович закінчив Медико-хірургічну академію зі званням лікаря першого відділення. Його залишили при академії на посаді прозектора кафедри анатомії, фізіології та судово-лікарської науки. 1815 року його запрошують ординатором С.-Петербурзького військово-сухопутного шпиталю. На початку 1816 року Буяльський доповідає на конференції про 29 великих хірургічних операцій, виконаних ним у шпиталі. Професори П.А.Загорський і І.Ф.Буш, проаналізувавши працю І.В.Буяльського, рекомендували його до звання медика-хірурга, яке присвоєно йому 17 квітня 1816 року. Наступного року професор І.Ф.Буш запросив І.В.Буяльського своїм помічником на посаду ад'юнкта хірургії. Тут він працював протягом 5 років і користувався повною довірою І.Ф.Буша, який віддавав належне хірургічній майстерності Іллі Васильовича.

Проте не всі ставилися до І.В.Буяльського з такою ж справедливістю. Адже період, на який припали роки життя Іллі Васильовича, описують як "кадровое засилье немцев в русской медицине", що впливало на всю його діяльність. Я.Чистович пише: "Знания его и опытность сознавали все; но признать их публично, отдать им справедливость, как отдавал Буш, одна мысль об этом раздражала петербургских немцев, доводила до нелепостей и ставила иногда их самих в смешное и унижительное положение, поневоле, конечно, еще больше разжигавшее ненависть к Буяльскому". І далі: "Не будь у него громадного таланта, не будь ежеминутного и неустанного труда, направленного к самоусовершенствованию, не будь чувства собственной правоты и железной воли, утвердившейся на этом чувстве, погиб бы он...". Працюючи в хірургічній клініці, І.В.Буяльський протягом 4 років удосконалювався на кафедрі анатомії, фізіології та судово-лікарської науки як позаштатний прозектор, якою керував П.А.Загорський. Він із захопленням виготовляв анатомічні препарати, які згодом стали експонатами для музею, що здобув славу кращого анатомічного музею Росії.

У жовтні 1821 року І.В.Буяльського затверджено у званні ад'юнкта-професора анатомії, а 1822 року він подав на розгляд конференції підготовлену ним "Dissertatio medico-chirurgica sistens momenta quaedam aneurysmaticum, Pathologiam Therapiamque spectantia" ("Медико-хірургічна дисертація, що містить деякі питання патології і терапії аневризму"), присвячену одному з найактуальніших питань теорії та практики медицини – вивченню походження аневризму. Як справжній науковець І.В.Буяльський виступив з оригінальною теорією патогенезу аневризму, в основі якої лежить запалення внутрішньої оболонки самих судин (артерій). Опоненти дали позитивну оцінку роботі І.В.Буяльського, а в березні 1823 року відбувся публічний захист дисертації, після якого його затвердили доктором медицини і хірургії. З цього моменту авторитет І.В.Буяльського як вченого-анатома, хірурга і практичного лікаря починає швидко зростати. Його затверджують у званні екстраординарного професора анатомії (1825), він часто читає лекції з анатомії під час хвороби професора П.А.Загорського, виконує обов'язки прозектора.

Захоплений анатомією Ілля Васильович нерідко ризикував своїм життям, препаруючи вдень і вночі трупи людей у несприятливих гігієнічних умовах анатомічного театру. Бальзамуючи тіло тітки імператора Олександра I герцогині Вюртемберської Антонії (1829), він поранив собі вказівний палець лівої руки. На другий день почалося запалення вен та лімфатичних судин всієї кінцівки. Хвороба тривала понад 8 місяців і 2 роки він погано володів лівою рукою. У зв'язку з цим, за його особистим проханням, він був звільнений з посади прозектора, але всі інші службові обов'язки залишилися за ним, Крім того, за пропозицією міністра внутрішніх справ його було призначено управляючим С.-Петербурзьким хірургічним інструментальним заводом. Тут І.В.Буяльський протягом декількох років з належною йому відповідальністю переймався вдосконаленням хірургічного інструментарію. Хірургам добре відомі створені ним інструменти: лопаточка Буяльського, набір для перев'язування, шприц для переливання крові, турнікет для зупинки кровотечі, аневризматична голка тощо.

У 1831 році конференція Медико-хірургічної академії дозволила І.В.Буяльському викладати анатомію учням живопису та скульптури в Імператорській академії мистецтв. Цього ж року йому присвоюють "за отличие" звання "ординарного професора".

Після відставки професора П.А.Загорського І.В.Буяльський очолює його кафедру (1833). На цій посаді він проявив себе чудовим викладачем, який вирізнявся не лише величезним досвідом і знаннями, але й уважним ставленням до навчального процесу. Як педагог І.В.Буяльський володів стриманим характером, високою працездатністю і старанністю. Незважаючи на перевантаженість, він не пропускав ні лекцій, ні репетицій, ні засідань навіть тоді, коли не можна було переплисти човном Неву. Його турбували всі "дрібниці" навчального процесу: освітлення, інструменти, наочне приладдя. Лекції його постійно супроводжувалися демонстрацією препаратів.

За прикладом свого вчителя П.А.Загорського він приділяє велику увагу підготовці вітчизняних анатомів. Серед його вихованців був і Наранович Петро Андрійович, який згодом очолив кафедру анатомії на медичному факультеті Імператорського Харківського університету. П.А.Наранович створив чудовий посібник "Анатомо-физиологическое описание органов движения тела человеческого", яке присвятив своєму учителю І.В.Буяльському як знак "глубочайшего уважения и искреннейшей признательности".

У перший же рік професорської діяльності у Медико-хірургічній академії І.В.Буяльський починає роботу з підготовки навчальних анатомічних таблиць. Протягом 1832-1833 рр. одне за другим виходять видання "Изображение глаза человеческого в горизонтальном разрезе, в пять раз увеличенного", "Изображение слухового аппарата", "Литографированные анатомические рисунки для обучающихся врачебной науке". В 1844 році, за декілька місяців до своєї відставки з Медико-хірургічної академії, І.В.Буяльський видав "Краткую общую анатомию тела человеческого". Після її виходу розпочалася полеміка з приводу значення книги. "Військово-медичний журнал" на своїх сторінках зауважив: "Намерение авто-

ра "Краткой общей анатомии тела человеческого" было составить краткое, но вместе с тем и достойное руководство по этому предмету для обучающихся медицине и для врачей, и мы совершенно уверены, что он достиг своей цели". Цікаво те, що у цій книзі І.В.Буяльський, виходячи з результатів своїх власних досліджень, виклав новий погляд на вегетативну нервову систему, яка, за його словами, має безліч зв'язків зі спинальними та черепномозковими нервами, причому вегетативні процеси контролюються з боку головного мозку. Після смерті І.В.Буяльського експериментальне підтвердження контролювання головним мозком вегетативних процесів в організмі було наведено в працях професора медичного факультету Харківського університету фізіолога В.Я.Данилевського.

І.В.Буяльський постійно намагався поліпшити викладання і в Академії мистецтв. Однак брак анатомічного матеріалу перешкодив цьому. У 1836 році він вирішив зняти форму із замороженого препарованого тіла людини, по якій відлили статую "Лежаче тіло". Виготовлення подібної статуї було великою подією в житті Академії мистецтв, "коему примера нигде и никогда не было". Ця чудова статуя, яка й нині є прекрасним посібником з пластичної анатомії, в 1838 році за розпорядженням президента академії Л.М.Оленича була відлита в декількох екземплярах для лондонської, паризької та інших академій, "чтобы не скрыть перед ними того знаменитого хирурга, которому мы обязаны лучшей анатомической статуей, ныне существующей в Европе". Вона й до цього часу зберігається в Академії мистецтв у С.-Петербурзі. На її постаменті викарбувані слова: "На замороженном теле препарировал профессор анатомии Илья Буяльский и по снятии под его наблюдением формы отлил из бронзы профессор скульптуры барон Петр Клодт".

У серпні 1844 року закінчився термін служби І.В.Буяльського у Медико-хірургічній академії, і він подає заяву про його продовження. Через відмову конференції академії професор змушений піти у відставку. Звільнено Іллю Васильовича у розквіті творчих сил через суперечності між ним і адміністрацією закладу. Можливо, в цьому зігра-

ла роль характеристика І.В.Буяльського, яку давали йому сучасники: "Людина він пряма, чесна та з правдивою вдачею. Завжди йшов до наміченої мети простим шляхом, твердим кроком". На той час Іллію Васильовича було визнано як одного з найкращих хірургів не тільки в Росії, але й за кордоном. Професор Соломон, який протягом 5 років вчився у найкращих хірургів Західної Європи, писав: "Если бы мне пришлось подвергнуться операции, то я во всем свете доверился бы только двоим: Astley Cooper'у и Буяльскому".

І.В.Буяльський ввійшов в історію перш за все як талановитий хірург. Продовженням його дисертаційної роботи про аневризми стали знамениті "Анатомо-хірургічні таблиці" (у 3 частинах – 1829, 1835 і 1852 pp.), поява яких застановила епоху не лише в Росії, але й у Європі та Америці. До них анатомо-хірургічна література не мала нічого подібного за точністю виконання. "Анатомо-хірургічні таблиці" відрізнялися від інших подібних видань повнотою змісту, стислістю та ясністю викладення анатомії й техніки виконання операцій латинською та російською мовами. Це був перший в Росії оригінальний атлас з оперативної хірургії, що зазнав світового визнання. Таблиці, в яких викладені анатомія і техніка перев'язування великих артерій, видані "in folio" великих розмірів, малюнки в натуральну величину зроблені художником Зайцевим та гравіровані Ухтомським з препаратів, особисто виготовлених І.В.Буяльським. Цього разу іноземні вчені не могли замовчувати досягнень великого вченого. Майже всі європейські університети придбали "Анатомо-хірургічні таблиці" І.В.Буяльського. Видатні лікарі (Лангенбек, Гуфеланд, Ліфнер та інші) направили до нього свої листи зі схвальними відгуками про таблиці. Талант і розум І.В.Буяльського визнали навіть найупертіші його вороги з "німецької партії". Таблиці були перекладені німецькою мовою й видані додатком до журналу Грефе.

Чудовий хірург-практик, прекрасний діагност І.В.Буяльський завжди ставив інтереси хворого на перше місце. Його хірургічна діяльність проходила в основному в Маріїнській лікарні, консультантом якої він був з 1831 по 1864 рік. Інспектор Маріїнських ус-

танов Рюль стверджував, що ніколи російський лікар не буде не тільки старшим лікарем, але й ординатором у жодному з цих лікувальних закладів. Але І.В.Буяльський спромігся силою свого загальноновизнаного авторитету, своєю працею перетворити занепалу лікарню для бідних на передовий лікувальний заклад. Тут до нього прийшла слава видатного хірурга.

Цікавим є ставлення Іллі Васильовича до хірургічного втручання на людському організмі. Він не вважав хірургічну операцію ні метою мистецтва, ні виключним терапевтичним засобом. Як прихильник консервативного раціонального лікування, І.В.Буяльський вніс у медицину поняття про функціональну хірургію. Він говорив: "Операція робиться іноді для того, щоб зберегти життя, але ми зобов'язані подумати й про те, щоб життя, яке ми зберегли, по можливості було найменш обтяжливим. Легко відтяти руку або ногу, похизуватися витонченістю операції, але ніколи ще не вдавалося приставити помилково відтяти руку чи ногу, і даремне каліцтво, як блискавично воно не було б виконано, не нагороджується ані славою хірурга, ані його запізналим каяттям; обов'язок чесної людини – сім разів подумати, перш ніж один раз відрізати".

Лікувальний досвід і знання І.В.Буяльського не обмежувалися тільки хірургічною галуззю. Значний вклад він привніс у гінекологію, опублікувавши цінні роботи про хірургічне лікування поліпів матки та маткових труб, позаматкової вагітності, передчасних штучних пологів (1841). Він перший в Росії виконав операцію з приводу пахвинної нориці. Йому належить ідея вишкрібування матки після викидня спеціальною ложечкою, яку він запропонував і яка носить його ім'я. Відомими є його роботи з лікування очних хвороб. Тривалий час в офтальмологічній практиці використовували "краплі Буяльського". Ним виконана значна робота щодо лікування нориць сльозового мішка припіканням нітратом срібла. Серед багатьох наукових праць, що залишив після себе І.В.Буяльський (понад 115 майже з усіх галузей медицини), особливої уваги заслуговує його праця "Посібник з правильного огляду мертвих людських тіл для визначення причин смерті,

особливо при судових дослідженнях" (1824). Ця робота стала першим науковим інструктивним документом для лікарів, які виконували судово-медичну експертизу, і ввійшла до "Зведення законів" Російської імперії. На основі цієї праці Медична рада Міністерства внутрішніх справ 1829 року затвердила "Правила судового огляду, розтинів мертвих тіл та дослідження пошкоджень", які лягли в основу "Порадника лікарям при судовому огляді та розтинах мертвих тіл". "Порадник..." був розісланий городовим і повітовим лікарям та Лікарським управам всіх губернських міст. У ньому висвітлені процесуальні положення дослідження трупа, техніка його розтину тощо. На основі "Порадника..." Медична рада Міністерства внутрішніх справ 1842 року затвердила Статут судової медицини, який з невеликими змінами проіснував аж до 1917 року.

Не можна не згадати й про те, що І.В.Буяльського вважали єдиним лікарем у Росії, який досконало знався на бальзамуванні. Тривалий час різні засоби для бальзамування купували за кордоном. У 1841 році І.В.Буяльський "продемонстрував керівництву академії голову дитини, забальзамовану ним у 1817 році, яка протягом 24 років зберігалася у нього вдома, нічим не прикрита. Керівництво переконалося, що Буяльський знав справу бальзамування не гірше, ніж закордонні фахівці, а тому ухвалило передати голову дитини до музею та закінчити раз і назавжди купівлю за кордоном таємних засобів бальзамування". 1866 року свій метод бальзамування вчений виклав на сторінках "Медицинского вестника".

І.В.Буяльський також досконало володів технікою виготовлення корозійних препаратів. Класичними є його дослідження ниркових судин. 1852 року він видав фундаментальну працю як плід 40-річної лікувальної практики під назвою "Анатомо-хирургические таблицы, объясняющие производство операций вырезывания и разбивания моче-вых камней", яку визнали кращим дослідженням, присвяченим сечокам'яній хворобі. Праця заклала підвалини наукової урології у Росії. Особливої уваги заслуговують видані І.В.Буяльським 1863 року "Фотографические рисунки вытравленных артерий и вен почек

человеческих". Ця класична робота, аналогів якої не було в Європі, характеризує І.В.Буяльського як видатного хірурга і новатора.

І.В.Буяльський першим у Росії зробив резекцію верхньої щелепи з приводу пухлини у 25-річної хворої. Операція тривала 15 хвилин. Він першим у Росії почав використовувати в медичній практиці крохмалеві фіксуєчі пов'язки, одним з перших застосовував ефірний та хлороформний наркоз. Широко пропагував ідею переливання крові і першим у світі висловив думку про доцільність переливання крові у воєнних умовах. За декілька років до Лістера він один з перших почав використовувати антисептичні засоби при хірургічних операціях, зокрема в 30-х роках почав обробку рук перед операцією розчином хлорного вапна.

І.В.Буяльський належав до когорти видатних громадських діячів. Він був почесним членом багатьох університетів (зокрема й Харківського, 1832), академій, рад, товариств (зокрема Американського філософічного у Філадельфії та Віденського медичного), активним учасником різних комісій і конференцій при Медико-хірургічній академії. "Просто надо удивляться, – писав професор Таренецький, – как один человек мог выполнить подобную массу сложной умственной и физической работы, работы, полной разных душевных тревожностей, успевая при всем этом не только правильно вести свои лекторские обязанности, но также публиковать ряд во всех отношениях выдающихся ученых работ".

У серпні 1864 року виповнювалося 50 років наукової, педагогічної та лікарської діяльності І.В.Буяльського. Керівництво Медико-хірургічної академії вирішило урочисто відзначити цю дату. Перед цим І.В.Буяльський пожертвував академії свій анатомо-патологічний і хірургічний кабінет, який він створював протягом багатьох років. У ньому було зібрано понад 3000 різних предметів, препаратів, малюнків, муляжів, пристроїв, інструментів, сечових каменів, алебастрових голів та масок (зокрема маски Петра I, Наполеона, Суворова, Крилова). Урочистості відбулися 20 вересня 1864 року. Багато делегацій від вищих медичних закладів, вчених товариств, пацієнтів вітали ювіляра. Всі були

одноставні: Ілля Васильович завжди був і залишався патріотом вітчизняної медицини, він "трудился, сколько для себя, столько же в честь и славу родины". У відповідь І.В.Буяльський щиро зауважив: "...путь, пройденный мною, не всегда был ровен. Подчас и зачастую он был труден и очень, очень тяжел, сопровождаясь физическими и нравственными невзгодами, неизбежными во всяком звании, а тем более в звании врача. Зависть, дух партий, мелочный расчет самолюбия, неблагодарность и даже бессовестная клевета – вот те враги, с которыми чаще всего мне приходилось сталкиваться на пройденном пути, противопоставляя им твердость духа, терпение и надежду...".

До 100-річчя кафедри нормальної анатомії Медико-хірургічної академії професор Таранецький писав про І.В.Буяльського: "Студенты его побаивались на экзаменах, врачи уважали и любили его, все русское медицинское сословие гордилось им как талантливым представителем русской национальной медицины, как борцом отечественной науки, проложившим себе и другим свободную и почетную дорогу в то время, когда отечественная медицина и важнейшие медицинские должности еще всецело находились в руках иностранцев".

Ілля Васильович був талановитою людиною не тільки в медицині. Він дуже гарно малював, цінував літературу і мистецтво, був близько знайомий з поетами Т.Г.Шевченком, О.С.Пушкіним і В.А.Жуковським, товаришував з художниками К.П.Брюлловим і П.М.Клодтом, з відомим байкарем І.А.Криловим. Саме йому І.А.Крилов присвятив такі рядки: "Именнику Илье Васильевичу Бу-

яльскому: Тебя я не видал, но знаю: / Ты человекство живишь... / Чего же я тебе желаю? / Того, чем ты других даришь. / Чтобы цвело все оживленьем, / Чтоб мир был в теле и в сердцах... / Я не парю воображеньем, / Но чту везде – добро в делах".

Людині Буяльському Господь дав міцне здоров'я, він майже ніколи не хворів. Тютюну не вживав і навіть запаху його не переносив. Він стверджував, що Бог подарував людині життя не для того, щоб знищувати його шкідливими звичками, а для того, щоб його цінувати. А здоров'я слід шукати не в ліках, а в здоровому способі життя і праці задля блага ближнього.

Прожив І.В.Буяльський 77 років, помер 8 грудня 1866 року, похований на Охтінському кладовищі м. С.-Петербург.

У 1929 році дослідник П.Татарик опублікував у журналі "Український медичний архів" статтю про внесок професора І.В.Буяльського у медичну науку. Підсумовуючи своє дослідження, він пише: "...в особі Буяльського закінчили з честю перший період історії російської хірургії й таким чином підготували важким тернистим шляхом ґрунт для початку другого періоду історії російської хірургії, який випав на долю Пирогова. Пирогов мав низку видатних попередників, перше місце серед яких належить, безумовно, Буяльському – з європейським ім'ям. Буяльський перед Пироговим не меркне. Пирогов – геній, Буяльський – видатний талант. Він самородок. Все це дає нам право вважати Буяльського за сильну, талановиту людину, ім'я якої, особливо для українців, повинно бути повне пошани, і за яке ми з гордістю повинні завжди пам'ятати".

**В.ОЛЬХОВСЬКИЙ, В.МІШАЛОВ,
В.БАЧИНСЬКИЙ, Б.МИХАЙЛИЧЕНКО,
В.ЛУПИР, А.ТЕРЕЩЕНКО.**